

УДК 94(477.85) «1914/1918»: 737

Олександр Огуй

ГРОШОВИЙ ОБІГ НА БУКОВИНІ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Увага акцентується на особливостях грошового обігу на Буковині впродовж 1914 – 1918 рр., зокрема, на проблемах, що вплинули на появу на ринку різних за назвою та емітентами банкнот.

Останнім часом з'явилися роботи (С.В.Пивоваров, О.Д.Огуй)¹, присвячені проблемам грошового обігу на території саме Буковини, що ще до початку Першої світової війни (1914–1918 рр.) належала Австрії, під час війни була двічі окупована російськими військами, а після війни була захоплена Румунією. Враховуючи нові архівні дані, результати опрацювання Віденського Інституту історії грошей та віднайдені щоденники очевидців цих подій І.Бажанського та С.Аржанникова², вперше отримані кількісні показники щодо грошового обігу Австро-Угорщини загалом та Буковини зокрема, видається за необхідне провести новий аналіз грошового обігу цього прикордонного краю (у комплексі з усіма фінансово-економічними проблемами) за виділеними періодами.

1. БУКОВИНА БЕЗПОСЕРЕДНЬО ПЕРЕД ВІЙНОЮ

1.1. Криза розмінної монети та паперових грошей

Як відомо, територіальні рамки Буковини охоплюють регіон межиріччя Серету, Черемошу, Верхнього Пруту (і тим Буковинські Карпати) та Середнього Дністра. Саме ця північно-західна частина, що відносилися до Молдовського князівства, увійшла з 1774 р. до Австрії, в складі якої вона, відома як Буковина, пройшла складний шлях від найвідсталішої провінції до своєрідного розквіту на початку ХХ ст. При цьому Буковина «як найбільше культурно-національне розмаїття на цюнайменшій території» (М.Кундера) виступала цивілізаційним пограниччям

(*borderland*) «між Сходом та Заходом», між Австрією та Росією, характеризуючись при цьому винятковою економічною, суспільно-політичною та культурно-релігійною маргінальною регіональністю³, особливо примітною в роки війни.

Поряд із цим, за роки анексії Буковина стала інтегральною частиною імперського апарату готівково-безготівкового грошового обігу. 53-мільйонна монархія (площею 677 тис. кв. км.) розбудувала систему банків, які освоїли безготівковий обіг грошей, створивши на території її провінцій (у т.ч. і на Буковині) своєрідну фінансову піраміду. У 1913 р. загальноімперська ПСК (поштова ощадкаса) оперувала в чековому та кліринговому обігу 17 мільярдами крон, Австро-Угорський банк мав 100 мільярдів крон у сальдо та 7 млрд. вексялями; 100 банків з двома мільярдами активу та пасиву мали акцій на 4 млрд., товариства мали капіталу на 5 млрд., заощадження складали 6 млрд., банкнотів було в обігу на 2,5 млрд. крон та лише 2 млрд. крон в металі, половину із яких у вигляді золотого запасу були зняті із обігу⁴. Ця система схитнула-ся на початок війни, що засвідчують коливання курсів на біржах.

Фінансова ситуація та грошовий обіг на Буковині, прикордонній з Росією, значно погіршилися із загальною мобілізацією 1 серпня 1914 р. За матеріалами крайового сейму, що відбувся 2 серпня 1914 р. під головуванням крайового президента, графа Р. фон Мерана та за участі працівників кредитних установ⁵, із обігу майже повністю зникли срібні монети, хоча якраз 1 серпня Чернівецький філіал Австро-Угорського Банку (АУБ) виплатив 199 тис. крон сріблом. Через паніку населення у грошовому обігу краю склалась так звана «криза розміну», коли паперові банкноти в 1000, 100, 50, 20 і 10 крон неможливо було розміняти, або отримати з них здачу. Вина, поза сумнівами, лежала на місцевому населенні, яке приховало запаси розмінної «дзвінкої монети» – воно небезпідставно повірило чуткам про те, що паперові банкноти частково втратили свою вартість, а монети її зберігають. Певні особи почали навіть продавати за банкноти срібні монети з підвищеним ажю. Служба безпеки (поліцейський комісаріат та особисто комісар поліції В.Тарангул) чекала

на заяві свідомих громадян щодо подібних зловживань. Враховуючи невизначені перспективи із розмінною монетою на заощадження було накладено мораторій – виплата заощаджень була обмежена до одноразової видачі 200 крон. Грошові перекази за рубіж не мали перевищувати тих же 200 к.

За рахунок резервів до 8 серпня 1914 р. у грошовий обіг Буковини поступило ще 500 тис. крон сріблом та нікелем. Це сталося, за даними С.В.Пивоварова⁶, за рахунок повернення старих срібних флоринів, які зняли в 1892 – 1900 рр. із обігу, а, крім того, зі Львова спеціальним потягом доставили 75 тис. однокоронівок. Окрім нових поступлень, за інформацією графа фон Мерана, лише в межах Чернівців мали перебувати в обігу монетами ще щонайменше 400 тис. крон⁷. Поряд з тим, уряд (та місцева влада) почали створювати своєрідний стабілізаційний фонд. Ц. к. товариство Австрійського срібного хреста організувало збір цінної сировини – прикрас, обручальних перснів тощо, яких обмінювали на залізні кільця під лозунгом «Золото я здав за залізо. 1914». Др. Агенор Артимович, директор кіцманської гімназії, демонстративно пожертвував срібний перстень, який він отримав особисто від цісаря за захист докторської дисертації⁸. Граф Р. фон Меран також презентував 500 крон «Срібному хресту», зібрані кошти якого, за урядовими планами, мали підтримати державне карбування.

Однак в умовах непевності та паніки вжиті заходи не призвели до покращення ситуації. Збільшення карбування монет за розпорядженням Австро-Угорського банку до 69,4 млн. фл., що відбулося переважно за рахунок срібних австро-угорських однокровних монет: 37,9 та 10,9 млн. крон, емісії яких порівняно з попереднім роком зросли втричі (див. дод.), не дали ніякого результату. Срібна (та вже й нікелева) монета знову перестала затримуватися в обігу й осідала в гаманцях міщан. Великі тезаврації срібної та мідно-нікелевої монети можна було згодом виявити по селах Буковини до 90-х рр. ХХ ст. Тому вже того ж 8 серпня бургомістр одного з містечок Фогель послав розпачливу телеграму крайовому президенту – для нагальних потреб міста

необхідно було від 30 до 40 тис. крон сріблом та розмінними монетами. Президент отримав подібні вимоги і з багатьох установ та підприємств краю. Із Лукавецької лісопильні прийшов, наприклад, запит на 2500 крон дрібною монетою, бо «ні в касі, ні в Австро-Угорському Банку немає розмінної монети»⁹.

Крайовий президент фон Меран у черговий раз звернувся до населення, апелюючи на цей раз до почуття патріотизму – сміливих вояків, що йдуть на війну, слід забезпечити срібною та нікелевою монетою. Натомість населення отримає «добрі банкноти, зручні для зберігання»¹⁰. Однак незабаром перестало вистачати й паперових грошей, які гарячково знімали вкладники із своїх заощаджень. В окремих округах попит вкладників перевищив можливості ощадкас, що спонукало міністра внутрішніх справ звернутися до почуття патріотизму у час мобілізації – «ні через війну, ні через мораторій грошам нічого не загрожує»¹¹. Зникнення паперових грошей наблизило фінанси до «паралічу» – у зверненнях того часу вказувалося, що «паперові гроші, заперті в скрині, заховані у панчохи, закопані в горщику є мертвими для економіки»¹².

Генеральна рада АУБ, прослухавши інформацію про стан на внутрішньому грошовому ринку, за цісарським розпорядженням від 5 серпня розпочала підготовку емісії банкнот номіналом 2 крони¹³. Гроші для воєнних операцій цісар розпорядився тоді брати не з державної скарбниці, а через кредитні операції, для чого австрійський та угорський міністри фінансів уклали угоди із відповідними консорціумами. Загалом до кінця 1914 р. Австро-Угорський банк збільшить вдвоє емісії банкнот – з 2,5 до 5,137 млн. крон (205 % !), проте на серпень 1914 р. грошей суттєво не ставало.

1.2. Сурогати грошей та спроба випуску чернівецьких бан

Проблема розмінних грошей була властивою для всієї імперії протягом кінця липня – серпня. Сама нестача розмінної «дзвінкої» чи «твердої монети» (Hartgeld) не лише на окраїні монархії, а й у столиці сягає свого апогею наприкінці серпня 1914 р. У рахунок пішли тоді не лише листівки (35 гелерів), десяти- та п'ятигелерові поштові марки, а й пневматичні картки (за 25 ге-

лерів), блоки із 16 трамвайних квитків (по 40 гелерів за кожний, тобто 2 крони 24 гелери), навіть абонентні картки на парову баню з бриттям та вирізанням мозолів (за 1 крону 60 гелерів) тощо. Це й засвідчують жартівливі діалоги із віденської газети «Zeit: Час», передруковані згодом і на Буковині¹⁴ для зняття соціального напруження.

Іншим виходом була спроба віденської влади випустити (для крамниць, ресторанів, кафе) т.зв. «грошові зошити». Ці сурогати грошей мали сторінки-талони вартістю в 20, 50 гелерів та одну корону на загальну суму 10 крон. Обкладинки і сторінки зошита мали порядковий номер, інколи на них зображувались монети дрібних номіналів. На кожній сторінці-талоні слід було проставляти підпис власника або його печатку і цими «гроши-ма» розраховуватись з постійними клієнтами, обов'язково приймаючи їх потім назад¹⁵. Введення «грошових зошитів» призвело до ускладнення розрахунків, а й звітти, на думку дослідників, до відмови у їх використанні.

Магістрати (у т.ч. і чернівецький), різні великі організації мали проблеми зі внутрішніми розрахунками, які потрібно було вирішувати нагально, не чекаючи на результати цісарського розпорядження від 5 серпня 1914 р. Попередній досвід з листівками та «грошовими зошитами» виявилися невдалими, і тому пошук місцевих заходів продовжувався. На протипагу Росії само собою відпала також пропозиція використати у функції розмінних грошей поштові, або гербові марки, як це намагались зробити в деяких місцевостях Галичини – марки після кількаразового використання могли знищитися та втратити свою «вартість». Проте, враховуючи технічні можливості, видавався можливим за зразком Відня та Богемії випуск **бон** (кредитних грошей, що імітувалися на короткий час місцевими властями та установами). 8 серпня 1914 р. промисловий Банк Галичини і Лодомерії випустив продовольчі бони для бідних верств населення номіналами 20, 50 і 80 гелерів, 1 крона 50 гелерів, 3 крони, 4 крони 20 гелерів, 5 крон, 8 крон. У Дрогобичі з'явилися номінали в 1, 2 і 5 крон, а в сусідньому Бориславі – бона на 1 крону. Загалом, за

системним аналізом опрацьованих нами даних¹⁶, у першій декаді серпня 1914 р. (тобто до чернівецької емісії), крім віденської емісії Торгової палати, з'явилося щонайменше 20 емісій розмінних бон, десять із яких припадало на чесько-моравські міста, а 8 – на галицькі міста (Борислав, Дрогобич, Тернопіль тощо), які також потерпали від нестачі розмінної монети. Після того як місцеві самоуправління, а також старостати, єврейські національні ради, волосні управління (як у Ходорові та в Сокалі) налагодили власні випуски грошей, за емісію бон взялися місцеві ресторани, буфети, кондитерські, окремі магазини, аптеки тощо¹⁷.

В цих умовах чернівецький магістрат на ініціативу бургмістра-модернізатора Сало фон Вайсельбергера¹⁸ чи урядовця Моріца Барлеона¹⁹ у другій половині серпня вирішив з метою ліквідації хронічної нестачі дрібних грошових номіналів випустити під заставу майна міста власні паперові бони, названі «талонами» чи «бонами» (*Gutschein*). Ці бони (на 20, 50 гелерів, 1 та 5 крон, що мали на собі підписи С. фон Вайсельбергера, М. Барлеона та А. Норста), друкарня Е. Канарського надрукувала на суму 200400 крон²⁰. Як бачимо, чернівецький випуск був не був першим у цьому регіоні, а складовим компонентом системних змін у грошовому обігу цілої монархії, яка потерпала від нестачі розмінної монети.

Емітовані бони магістрат, однак, не випустив в обіг, бо, за міркуваннями С.В. Пивоварова²¹, до того часу «змінилася військово-політична обстановка» і в Чернівці вступили російські війська. На нашу ж думку, саме очікувана поява нових банкнот в 2 крони та, ймовірно, відсутній дозвіл на обіг місцевих грошей загальмували запровадження новостворених чернівецьких бон. Нові купюри у дві крони, прирівняні до розмінної монети та обов'язкові до прийому як і інші банкноти, невеликою партією прибули в Чернівці, однак, лише 22 серпня 1914 р. – на шпальтах чернівецьких газет висловлювалась надія, що з їх появою у Чернівцях зникнуть проблеми з розміном банкнот великих номіналів. Більші партії державних купюр до Чернівців не потрапили – наблизилися російські війська, а потім настала окупація.

2. ГРОШОВИЙ ОБІГ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

2.1. *Наближення росіян (2.09.1914 – 20.10.1914)*

Враховуючи географічне розташування, Росія розпочала наступ у двох головних напрямках – на Східну Пруссію та на Галичину і Буковину. Основу крайової оборони складав ландштурм (1600 чоловік) за керування генерал майора А. Менцеля. Бої продовжувалися і вже 23 серпня відбулася битва неподалік від Чернівців – під Раранчем. Російське командування, проте, поки що спрямувало свої зусилля на Карпати, щоби вирватися на закарпатський оперативний простір, внаслідок чого для австрійців у районі Буковини зросла небезпека оточення. 30 серпня 1914 р. усі установи (у т.ч. крайова адміністрація на чолі з президентом) евакуювалися до Ватри-Дорни. Магістрат (на чолі з С. фон Вайсельбергером) залишився.

Наслідуючи австрійського коменданта Бауманна, який наклав на окупований Кам'янець-Подільський контрибуцію в 200 тис. рублів (кільцями, персями тощо), повернену згодом при виході із міста, генерал Арютинов (від імені російського командування) поставив вимогу магістрату Чернівців до 6 год. вечора наступного дня виплатити 600 тис. крон. Контрибуція (як гарантія мирного відношення місцевого населення до російських солдат) мала бути виплачена не банкнотами, а лише сріблом та золотом (переважно монетами). Якщо грошей до зазначеного часу не буде, то, як пригрозив генерал, «козаки знайдуть значно більше»²². За активного посередництва митрополита В. Репти сума була зменшена наполовину. Бургомістр Сало фон Вайсгербер видав прокламацію здати срібні та золоті речі до 2 години наступного дня, що було досягнуто з немалими зусиллями. 70% багатого населення Чернівців уже покинуло місто²³ і тому значний тягар впав на бідніші версти населення. Після цього в місті спостерігалось майже повне безгрошів'я, бо, за словами Євреїнова, «обыватели евреи, если и имеют деньги, то их хорошо прячут и не пускают в оборот». У безвихідному становищі виявилися пенсіонери, австрійські чиновники та їх сім'ї, які не

могли себе прохарчувати. Взявши дозвіл військового генерал-губернатора Галичини Бобринського, Євреїнов відправив до Дорни-Ватри за посередництва румунського консульату церковного чиновника Нестюка зі списками потребуючих. Крайовий президент Р. Меран передав через того 500 тис. крон, чим лише укріпив проавстрійський настрій буковинців.

2.2. Емісія чернівецьких бон та курс російського рубля

На виплату контрибуції росіянам пішли, окрім приватних заощаджень, й міські запаси монетного золота та срібла. Вони, на слушну думку О.М. Масана²⁴, були частково компенсовані випуском в обіг вже віддрукованих міських чернівецьких бон, що мали покрити нестачу розмінної монети в обігу. За даними С.В. Пивоварова²⁵, 5–9 вересня магістрат розрахувався бонами зі своїми службовцями, виплатив грошові компенсації, пенсії, закупив необхідні для міста матеріали. Після 16 вересня на бонах з'явився підпис-кліше нового міського голови – Фемістокла Боканчі, вірного російського слуги, поставленого на посаду москвофілами Геровськими. Поява місцевих бон допомогла усунути дефіцит розмінної монети, оскільки ці бони могли використовувати міщани, які розраховувалися ними з торговцями за продукти, а торговці вертали їх у міські каси як податки. На нашу думку, саме румуну Ф.Боканчі належала спроба випустити й двомовну бону «Десять коронь = Zece Sogoane» від 29 вересня 1914 р. (відома в кількості 5 екз.)²⁶, випуск яких не пропустили росіяни – в них було достатньо банкнот більших номіналів – 3, 5 та 10 рублів, що покривали тодішні потреби обігу. Широкого розповсюдження серед краян ці грошові знаки, однак, не отримали – вашківчанин І.Бажанський їх не згадує у своїх щоденниках. Дефіцит розмінної монети виник і в інших містах Буковини. За зразком Чернівців та міст Галичини власні розмінні випуски того часу емітували ще інші – південнобуковинські міста Радівці (*1 Coroana: 12.09.1914*) та Гурагумора (*Bon de necesitate: 1914 – 1918?*)²⁷. За зразком Чернівців, окупований росіянами Львів випустив з 17 вересня 1914 р. розмінні одноконові бони накладом на 524 660 крон, а з 5 лютого 1915 р. ще

33 000 бон по 100 корон ЗКВ (обсягом на 1 млн. крон)²⁸, що епізодично потрапляли й на Буковину.

Основними номіналами стали, окрім паперових австрійських крон, банкноти царської Росії, срібні та мідні монети, якими провадилася основна закупка фуражу та продуктів харчування для російської армії та виплачувалася заробітна платня офіцерам та місцевим службовцям²⁹. Населення як Галичини, так і Буковини (особливо польського та єврейського походження) спочатку відмовлялося від російських грошей, вимагаючи австрійські в обмін на товари (продукти харчування: сметану, молоко, картоплю) та послуги (як здачу за трамвайні квитки)³⁰. Згодом, в умовах напівпримусового товарообміну (у т.ч. і завдяки грошовим виплатам за конфісковані солдатами провізів та коні)³¹ російські грошові знаки утвердилися в грошовому обігу Буковини. «Русские деньги принимаютъ», як відмітив у записнику доброволець С. Аржанников³². Попри те, місцеве населення, за повсякденними записами тих часів³³, продовжувало вести рахунок австрійськими грошовими одиницями. Як і раніше, для проведення торговельних операцій не вистачало розмінної банкноти, яку частково замінили переважно в Чернівцях, ймовірно, внаслідок більшої довіри до австрійських надписів чернівецькі бони.

Що ж стосується обігового курсу рубля, то спостерігалася спроба переможців на ньому заробити – у серпні 1914 р., за розпорядженням жандармського управління, курс німецької марки визначався в 40 коп., а австрійської крони – в 30 коп.³⁴ Губернатор С.Д. Євреїнов, за архівними даними, виявленими С.В. Пивоваровим³⁵, не стільки свідомо, що вважає дослідник, як виконуючи прописи свого керівництва, також завищив курс рубля, який до війни складав за золотим паритетом 2 к. 51 г (1914), (тобто 1 к = 39,7 коп.) аж до 3,3 к. За цим примусовим курсом мали здійснюватися всі розрахунки, а його порушення каралося законом. Старий курс рубля (а особливо золотого) як 1 крона=39–40 коп. був добре відомим місцевим жителям, які займалися прикордонною торгівлею, що й засвідчують місцеві монетні знахідки. Населення відповідно підняли ціни, що відмітив С. Аржанни-

ков³⁶: «Хлѣб дорогой, а мяса 14 руб. пудъ». Нова влада розпочала штрафні санкції: Давида Гроніха за грошову спекуляцію кинули на два місяці в тюрму, а М. Екштайна оштрафували на 200 руб. Були й інші покарані, щоб населення зрозуміло серйозність намірів влади. Жорстокість до мирного населення призвела до масової втечі людей з осілих місць, переважно євреїв (4 тис. чоловік), які найбільше потерпали від свавілля росіян.

2.3. Австрійський контрнаступ: зміна курсу рубля

Після контрнаступу австрійців 20 жовтня 1914 р. місто знову після 52-денної окупації та 10-мільйонних втрат стало австрійським завдяки звитязним діям п'яти буковинських батальйонів підполковника жандармерії Е. Фішера. Гроші золотої коронної валюти знову стали основними платіжними засобами. Поряд з ними в обігу залишалися місцеві міські бони та російські рублі, які почали вилучати шляхом пониженого обміну на австро-угорські гроші. Правління Англо-Австрійського банку встановило диференційований курс за рубль золотом (2,56 к), банкнотами (2,55 к) та сріблом (2,5 к)³⁷, за яким скуповувалася рубльова маса. 11 листопада 1914 р. Міністерство фінансів висловило свою готовність забрати за цим курсом із громадської каси м. Чернівці рубльовий запас (18 тис. 249 руб. 41 коп.), який залишився там після відходу росіян³⁸. До 23 листопада 1914 р. ці гроші були здані австрійському Міністерству фінансів за 46528 крон 97 гелерів, тобто за середнім курсом 2,54 крони за рубль. Цікавим виявилось співвідношення основних рубльових номіналів у цьому залишку – 50 рублів золотими п'яти та десятирубльовиками, 149 руб. 50 копійок сріблом (рублями, полтинниками та, переважно, 10,15 та 20 коп.) та 18 тис. 49 рублів банкнотами і 46 рублів російською мідною монетою (1, 2, 3 та 5 коп.). До речі, золото прийняли 23 листопада за дорожчим курсом – по 2 к. 70 г. Це, на нашу думку, дозволяє припустити обіг російської грошової маси на Буковині вересня – листопада 1914 р. саме в такому співвідношенні як 98,9 % банкнотами до 1,05 % срібної монети та 0,05 % іншими металами. Звертає на себе увагу не стільки незначна кількість мідної монети, яку неохоче приймало місцеве насе-

лення та від якої відмовилося «за непотрібністю» й Міністерство фінансів, як срібла – цінний метал тезаврувався місцевим населенням. Золота монета також мала незначне розповсюдження – її занадто охоче і постійно на «чорний день» відкладало місцеве населення, внаслідок чого вона в обігу надовго не затримувалася. Це засвідчують численні згадки про місцеві скарби тих часів.

2.4. Повернення росіян (28.11.1914 – 17.02.1915): відновлення курсу рубля

Росіяни розпочали позиційні бої, і через місяць (28 листопада 1914 р.) після наступу з боку Снятина частину Буковини та Чернівці повторно зайняли російські війська³⁹. Губернатор С.Д.Євреїнов відновив примусовий курс рубля щодо крони (1 к. = 30 коп.), за яким росіяни розраховувалися з місцевими жителями, оплачуючи продукти. Довіра до російської валюти на той час різко знизилася – буковинці нещодавно були під владою Австрії, зазнавши суттєвих збитків при обміні російських рублів. Тому населення краю знову відмовилося приймати російські гроші. Сільське населення вперто надало перевагу кронам – коваль В.І. Антонєць із с. Бабинєць вимагав від селянки А.Цап за плуг лише австрійські гроші, що та оскаржила росіянам⁴⁰. Не допомагала й постанова воєнного генерал-губернатора від 16 жовтня 1914 р. про заборону на відмову приймати російські гроші – ще в грудні 1914 – березні 1915 рр. спостерігався певний саботаж російських грошей⁴¹. Місцеві євреї продовжували розмінювати кредитні білети на срібну та мідну монету⁴², внаслідок цього готівкова маса знову почала зникати з обігу. За словами губернатора, «у місті настало повне безгрошів'я»⁴³.

Для запобігання такій ситуації та з метою економії фінансів, за розпорядженням губернатора, 26 січня 1915 р. було категорично заборонено виплачувати чи пересилати гроші підданам Австро-Угорщини, Німеччини та Туреччини⁴⁴. Певною мірою через безгрошів'я на початку січня 1915 р. у Галичині поширилися численні фальшиві російські кредитки⁴⁵. Завдяки наростаючій емісійній політиці Росії на окупованій території згодом дещо зросла кількість грошових знаків, внаслідок чого в квітні 1915 р. у Гали-

чині та на Буковині знизився обіговий курс рубля, тобто населення перестало виконувати постанову генерал-губернатора про обов'язковий курс російських грошей⁴⁶. В серпні 1915 р. це «викликало брехливі чутки, спрямовані на підрив серед населення державного кредиту та вільної циркуляції дзвінкої монети»⁴⁷.

По всій Російській імперії (в т.ч. й на окупованих територіях) прокотилася кампанія по збору золотих монет, потрібних для міжнародної закупівлі військових товарів. Ще наприкінці жовтня 1914 р. командуючий Окремим жандармським корпусом наказав для збільшення золотого запасу Держбанку вилучати золоті монети в підданих тих країн, які воювали з Росією⁴⁸. У липні 1915 р. з'явився відповідний циркуляр Міністерства освіти⁴⁹. У серпні 1915 р. штаб жандармського корпусу, забороняючи повсюди скупку золотих та срібних монет приватними особами, видав циркуляр про видачу почесних та грошових винагород тим, хто сприятиме «притоку золота в Державний банк та скарбницю»⁵⁰. На фоні безгрошів'я та недовіри до російської валюти небагато шансів мала спроба окупантів «перекачати» австрійську золоту монету в центральні російські банки, у т.ч. скуповуючи її і від полонених за курсом 3 руб. 90 коп. за 10 крон золотом⁵¹ – занадто завищеним був курс рубля. На цей час, ймовірно, припадають більшість золотих скарбів та тезаврацій на Буковині, які містять золоті російські та австрійські монети.

3. Грошовий обіг Буковини на час першого повернення австрійців на Буковину (17.02.1915 – 18.06.1916)

3.1. Відновлення крони

Взимку 1914 – 1915 рр. Східний фронт утвердився на лінії: Східна Пруссія, Плоцьк, Тарнув, Карпати. Це знаменувало початок виснажливої позиційної війни на тисячах кілометрів, яка вичерпувала людські та фінансові ресурси (і найбільше обложених держав Троїстого союзу). Виходом для них був успіх проти Росії. За допомоги німців австрійські війська повернули частину Буковини та 17 лютого 1915 р. увійшли без особливих урочистостей у Чернівці.

Для військових потреб та й для відшкодування заробітних плат чиновникам Міністерство фінансів вирішило збирати виро-би із золота та золоті монети. Посилаючись на досвід німецького «Державного Банку: Deutsche Reichsbank», воно порекомендува-ло відправити школярів місцевих шкіл від будинку до будинку на збирання золота. Щоби уникнути витоку золотої монети, 4 квітня 1915 р. президія крайового управління видала розпоря-дження про заборону торгувати золотою валютою. За її рекомен-дацією, через церковні парафії та місцеві школи відбувалася агі-тація щодо передачі золота Австро-Угорському банку⁵².

У газетах знову пропагувалася добровільна здача непотрібних речей із срібла та золота, як і раніше, на акцію «Золото я віддав за залізо». Населенню пропонувалася також платна здача у магістр-рат цінних металів за вищими цінами, ніж довоєнними, для їх пе-реплавлення у зливки. Отримані кошти мали послідувати через Австро-Угорський банк для посилення золотовидобувної про-мисловості, місцевих фінансів та закупівлі іноземної валюти для надбання стратегічних товарів. Ті, хто здав цінні метали, отримув-вали, крім грошей, ще додатковий сертифікат на згадку про вій-ну⁵³. Учасники цієї акції здали до листопада 1915 р. 14 тис. крон⁵⁴. У «Пам'ятці» від 23 жовтня 1916 р. крайове керівництво безпе-ляційно зверталися до почуття патріотизму, згідно з яким всі ма-ють здати в Австро-Угорський банк австрійські золоті монети в 10 та 20 крон, а також іноземні та старі золоті монети⁵⁵, внаслідок чого в Чернівцях появилися чергові скарби золотих монет.

Іншим виходом для збору фінансів на продовження воєнних дій була 3-а військова позика (із 8) на 401 млн. крон, яку збирали під лозунгами: «Кожен добрий буковинець підписує позику – кож-на крона на війну – це удар кинджалом у нашого ворога»⁵⁶. Гу-бернатор граф Рудольф фон Меран викупив позики на 100 тис. крон, барон Іон Стирча – на 150 тис. крон, а деревообробна фаб-рика «Буковина» – на 650 тис. крон⁵⁷. Серед тих, хто здав гроші на позику, був і ст.-лейтенант др. С. Смаль-Стоцький, перекладач із російської та української. На початок листопада зібрані кошти на нову 6%-військову позику по Буковині сягнули 5 млн. крон⁵⁸.

У грудні 1915 р. із Заставнівського району зібрали 2 млн. 84 тис. 600 крон⁵⁹. За рахунок централізованих надходжень та додаткових зборів службовці отримали за час російської окупації несплачені оплати – 9 млн. крон для Галичини та 1 млн. крон для Буковини⁶⁰. Незабаром виплатили ще 5 млн. крон сім'ям тих, хто був у армії. Окрім того, понад мільйон галицьких та буковинських біженців отримали державну підтримку до 275 млн. крон⁶¹. Потреби в грошах покривалися інтенсивнішою діяльністю друкарського верстака – в обігу перебувало 7,16 млрд. крон банкнотами (139% щодо минулого року), ніж карбуванням монет (69,03 млн. кр.). Основний акцент було покладено на карбування залізних 20-гелерових монет (29 млн. кр.) та 1-кронових монет (39,5 млн. кр.)

Поряд з тим, сільськогосподарська (та й інша виробнича) робота була дестабілізована⁶². На полі «то майже самі жінки, дівчата та діти, але й цих беруть копати шанці, кіньми їх по полю ловлять жовніри» і тому «білий хліб, особливо, жито не вдався». Внаслідок надлишку грошей та зменшення виробництва ціни на продукти та товари продовжували зростати. 1 серпня 1915 р. цісар видав розпорядження проти розпускання чуток, обмеження виробництва та підняття цін, що зросли вдвічі та більше. Черевики, що до війни коштували 8 крон (К), оцінювалися в 40 та більше крон, а постолі зросли з 1 крони чи 1 К. 30 сотиків (с) до 16 К. (1914: 1 К.–1 К.30 с.)⁶³. Якщо у 1914 р. 1 кг пшеничного борошна коштував 44–48 гелерів, а кукурудзяного – 16–28 гелерів (сотиків: с), то у липні 1915 р. кілограм пшеничного борошна становив у Чернівцях 74–80 гелерів, житнього – 48 гелерів, а кукурудзяного – 50 с. У серпні ж 1915 р. 1 кг. пшеничного борошна сягнув до 1 К 30 с. Окрема скиба хліба (грінка) оцінювалася в 10 с. (ще недавно 4 с.). У Вашківцях та Вижниці ціна сотнара (центнера) кукурудзяної муки піднялася з 16 крон (1914) до 32 К. у березні 1915 р., 50 – у квітні та 75 К. – у червні 1915 р. За декілька тижнів і «вже й м'ясо дорожче»: 1 кг зріс із 1 К до 1 К 30 с. У серпні 1915 р. яловичина становила 2 К., а свинина – 5 К. Новий ріст цін припав на 1916 р. Від березня до серпня того року вартість курки піднялася від 6–10 до 14 К., корови до 1000 К, пари

коней до роботи» – поверх 2000 К; яловичина – від 2 К 40 с до 3 К, свинина – від 2 К 80 с до 3 К, а солонина – 6 К. 1 кг ковбаси – 3 К, а шинки – 8 К⁶⁴. Продуктів, за розпорядженням міської управи, «ніхто не сміє купити як 5 кг». Погіршувала ситуацію холера, що посилилася й через серпневу спеку в Чернівцях, Заставні та Вижниці. Підсумовуючими звучать слова І. Бажанського⁶⁵: «Народи ще двигаяють цей величезний тягар [боротьби] на своїх плечах і ожідають нетерпеливо... кінця цій різні».

3.2. Основні грошові одиниці:

крона, рубль, марка, місцеві бони

Основною грошовою одиницею у досліджуваній підперіод знову стала австро-угорська крона, певну частину якої склали емісії паперової 10-коронівки зразка січня 1915 р. Російський рубель відійшов на другі позиції, бо підлягав обміну. Проте на перших порах він внаслідок нестачі грошової маси в кронах він продовжував перебувати в буковинському обігу (з курсом 2 К 50 г., тобто 40 коп. за 1 крону)⁶⁶.

До жовтня 1915 р. (з певними перервами) у місцевому обігу оберталися ще й частково понижені міські бони, які під страхом покарання: штрафу від 2 до 200 крон чи позбавлення волі до 14 діб мали прийматися «без обмежень». До середини 1916 р. основну кількість бон (сумою в 137 909 крон 20 гелерів) викупив магістрат та зосередив у міській касі. Основними причинами була їх поношеність та обмежений прийом – бони приймав лише магістрат та міська каси, але не банки⁶⁷.

Внаслідок підходу до Буковини в перших числах червня нових німецьких частин, які розраховувалися за фураж та харчування німецькими грошима, в грошовому обігу закріпилися німецькі марки та білети позики (Darlehensscheine). За дозволом ц. к. Міністерства торгівлі від 14 червня 1915 р. буковинським поштовим відділкам дозволили обмін марок на крони, щоб «допомогти союзникам та врятувати селян від експлуатації торгівцями» за курсом 100 марок (М) за 130 крон. У лютому 1916 р. курс зріс до 140 М (за 100 К), проте внаслідок інтенсивної інфляції він впав у липні 1916 р. до 125 К.⁶⁸

3.3. Нестача розмінної монети

І цей підперіод характеризується, як і початок війни, значною нестачею розмінної монети, яка досягла свого апогею в червні 1915 р. За даними ц.к. Міністерства фінансів, з кінця липня 1914 р. до травня 1915 р. монетні двори випустили грошей на 400 млн. крон, у т.ч. на 107 млн. срібними кронами та двома коронами і 120 млн. розмінними нікелевими монетами. Внаслідок цього загальний обсяг австро-угорської монетної продукції, що припадав на жителя краю, зріс на 8 крон⁶⁹. До запасу монетного срібла долучилися німецькі срібні марки та залізні пфеніги, що в січні – червні 1915 р. потрапили на Буковину разом із кайзерівськими військами. Однак розмінна монета, якої на мирний час мало б вистачити, знову, як і на початок війни, зникла з обігу й на Буковині, що спричинило певний фінансовий параліч – її тезаврувало місцеве населення⁷⁰. Жителі передмістя, що торгували овочами, які зросли в ціні, інтенсивно відкладали у панчохи срібні крони та інші монети як «тверду валюту» на майбутнє. За інструктивним же листом від 27 вересня 1915 р. сільське населення володіло великими грошима. Однак «гроші, заперті в скрині, заховані в панчохи, зариті в горщику, є мертвими» і тому їх доцільно стягати на військову позику.

У місцевій пресі з'явилися провокаційні публікації типу «Неси дзвінку монету!»⁷¹. За цими публікаціями, тим жителям, які ховають дрібні монети та крони у панчохи чи скрині, за інформацією, буцімто загрожує велика небезпека – Австро-Угорський банк замість старих крон, які буцімто мають бути здані до 13 листопада 1915 р., видасть нові крони. Наївних читачів переконували: «Хто ж зберігатиме крони, той може втратити половину їх вартості, оскільки з 13 листопада крона оцінюватиметься за її вмістом срібла – тобто щонайбільше 50 гелерів». Населення мало реагувало на подібні інформації – загальнолюдський досвід переконував, що золото та срібло завжди залишаться в ціні.

Уряд повторно вдався до адміністративних заходів, посиляючись на цісарські розпорядження шістдесятирічної давності за

№ 96 від 19 січня 1853 р. та 20 квітня 1854 р. Тих, хто відмовлявся виплачувати здачу «дзвінкою монетою», мали карати згідно з параграфом 11, або грошовим штрафом від 2 до 200 крон, або арештом від 6 годин до 14 днів⁷². Ці та інші адміністративні заходи (заклики через пресу, виступи священників, примарів, вчителів), що ґрунтувалися на інструктивних листах з Відня⁷³, дещо сповільнили цей процес, але невпевненість у завтрашньому дні залишалася. Настороженість побільшувалася появою фальшивих 100 крон емісії 1912 р., які з'явилися у Празі та Брно⁷⁴.

Дефіцит розмінної монети зберігався по всій імперії. У другій половині серпня 1915 р. була зроблена суттєва спроба цей дефіцит ліквідувати – до буковинського обігу надійшли нові срібні однокоронівки 1914 та 1915 рр. (обсяг емісій: 67,9 млн.) та гелери і філери воєнних років, що на певний час стабілізувало ситуацію. Згодом і ці монети за законом Коперника-Грешема почали зникати з обігу. Непрямим свідченням на користь зазначеної тези, на нашу думку, є те, що ці монети в небагатьох тезавраціях та прикрасах відзначаються чудовою збереженістю, а це означає їх раптове вилучення з обігу. Тому Відень шукав оптимальнішого розв'язання, менш обтяжливого для державного бюджету військового часу – мідь та особливо нікель також були потрібні для військової техніки. Таким виходом став новий випуск кредитних емісій. Міський магістрат публікував звернення військового міністерства, в якому повідомляється про випуск 2-гелерових лічильних бон (*Zweihellerrechnungszettel*), які для подальшого розповсюдження мали продаватися у кафетеріях та ресторациях⁷⁵. Уже 11 вересня в обіг знову поступили бони по 2 гелери в пакетах по 100 штук, які можна було отримати в магістраті.

Ріст цін та вилучення монет, які згодом осядуть на жіночих прикрасах, призвели до нового зникнення розмінної монети на початку 1916 р., від якої найбільше потерпіли і малозабезпечені маси, і окремі організації. За наявними матеріалами⁷⁶, окремі чернівчани почали розраховуватися у трамваях банкнотами в 50, 100 та навіть 1000 крон, добре знаючи, що кондуктор не знайде здачі. Фінансовий мораторій був закономірно

подовжений. Ймовірно, тоді й з'явилися в буковинському обігу дрібні турецькі монети, які принесли з собою представники союзної Туреччини. Австро-Угорщина згодом налагодила, замість цінних мідних та нікелевих карбувань, нові альпакові та залізні емісії 1916 р. (2, 10 та 20 гелерів / філерів) обсягом до 35 млн.кр. (дод.), що поступлять на Буковину переважно з вересня 1917 р.

4. ГРОШОВИЙ ОБІГ НА БУКОВИНІ ЧАСІВ ДРУГОЇ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

4.1. Проблеми грошового обігу

Після успішно проведеної Брусиловської операції росіяни в черговий раз окупували значну частину Буковини та Чернівці. Саме на серпень 1916 р. припала величезна фінансова криза Чернівців – жителі успіли витратити гроші, отримані від австрійців, та, продавши торгівцям переважно з Хотинського повіту не лише домашні лишки, а й збереження (книжки ошадкаси, коштовності, предмети побуту), почали голодувати. Спостерігався й товарний голод. За словами міського голови С. фон Мікулі, Чернівці перебували на межі матеріальної та моральної катастрофи. Місту вкрай було потрібно від 4,7 млн. (1,4 млн. руб.) до 780 тис. крон⁷⁷, проте Трепов дозволив видати лише 20 тис. руб., чим оплатили аванс всього 237 чоловікам. Не мала грошей також інтелігенція сіл та містечок – учитель І.Бажанський⁷⁸, якому австрійці заборгували 1100 крон, констатував: «Подався уряд податковий звідси, а учителі лишилися як серед води... Біда лиш, що вже четвертий місяць не побираю жадної платні, а то на все треба грошей, а то й немалі»... Системна криза наростала, бо населення міст не мало грошей, а сіл – втратило через реквізиції лишки продукції.

Реквізиції особливо згубно позначилися на становищі голодуючого населення. Лише в Сторожинецькому повіті до лютого 1917 р. відбулося 50 реквізицій т.зв. «лишків» (фуражу, худоби, продуктів) за пониженими цінами (за корову, що коштувала 400 рублів, виплачували лише 120 руб.!), що не могло не від-

битися на відношенні до росіян. В умовах ранніх вересневих заморозків не вистачало одержі, бакалійних товарів⁷⁹. У листопаді 1916 р., не лише в гірських селах Кимполунзького, Вашківського та Вижницького повітів, а й у місті появились жebraки та інші нужденні, на які магістрат Чернівців (до 13 січня 1917 р.) витратив 83953 крони 75 гел.⁸⁰ Харчові пункти перестали задовольняти всіх голодуючих. Для покриття потреб міської каси магістрат запланував емісію міських грошей на суму 1 млн. крон, проте, за архівними даними⁸¹, ще 29 грудня 1916 р. Трепов заборонив їх емісію, оскільки Росія володіла достатнім запасом грошових знаків.

4.2. Лютнева революція та ситуація на Буковині

Після невдалої спроби мирних переговорів Німеччини для отримання переваги німецький генеральний штаб (Гінденбург та Людендорф) вирішив перенести акцент на Східний фронт⁸², де початок 1917 р. приніс кардинальну перемену – в знекровленій Росії вибухнула Лютнева революція. Після відречення від престолу Миколи II, Державна Дума утворила уряд спочатку під проводом князя Львова, який проголосив продовження війни «до переможного кінця», а потім есера О.Ф.Керенського. Під тиском Заходу і новий уряд за декретом від 6 / 19 березня 1917 р. продовжив війну з німцями «до переможного кінця»⁸³. У липні 1917 р. Керенський розпочав наступ – на півночі і в Галичині.

Проте сподівання на румунську армію, яка терпіла поразки, не справдилися. Російська армія втомилася, нестачі всього нищили її бойовий дух, «а це не веде до перемоги», записав у мемуарах П. Мілюков⁸⁴. У результаті визрілих проблем воєнного часу вибухнула Лютнева демократична революція 1917 р., яка не виправдала сподівань солдатських мас. До 20 березня про події в Петрограді буковинці мало що знали, поки 23 березня співробітників адміністрації не заставили присягнути на вірність Тимчасовому уряду. Ф. Трепов «захворів» та відбув у Росію. «Революційна армія свободної Росії» почала розкладатися особливо після публікації «Декларації прав солдата» – спостерігалися випадки свавілля та мародерства (у т.ч. і на Буковині).

Поряд з тим всередині армії посилювався український національний рух, у т.ч. завдяки інтенсивним контактам солдат Наддніпровського полку з місцевими жителями⁸⁵. Шукаючи нові форми коригування взаємовідносин армії та зайнятих територій, остогидлу канцелярію Генерал-губернатора було ліквідовано (в березні 1917 р.), а для управління областями, зайнятими за воєнним правом, почали призначати комісарів Тимчасового уряду. На початку травня 1917 р. Тимчасовий уряд затвердив Д.І. Дорошенка на посаді крайового комісара Галичини та Буковини з правами генерал-губернатора, а на посаді губернського комісара Буковини утворили О.Г. Лотоцького⁸⁶. Нова українська адміністрація почала відновлювати економіку (відкрилися заводи по переробці фруктів; папіросні цехи, різні кооперативи⁸⁷), підтримала придушений національний дух, виступила проти непосильних реквізицій, що загострила її протистояння з армією. Попри зміну влади ціни зросли через жорсткі продовольчі норми, контрибуції та реквізиції. Місцеву владу узурпували «Виконавчий комітет військових та громадських організацій», «Армійський комітет VIII армії» та «Гарнізонна рада». Соціал-демократичні агітатори виступали проти війни, проте головнокомандувачу О. Брусилову своїм авторитетом вдалося підняти військо в липневий наступ на Східну Галичину, що ослабило позиції росіян на Буковині⁸⁸.

4.3. Основна грошова одиниця: різноманітні російські рублі

Областями Австро-Угорщини, що були зайняті за правом війни, спочатку керував генерал-губернатор Ф. Трепов. За його розпорядженням панівною грошовою одиницею став знову нелюбий рубль, «уже призабутий на Буковині»⁸⁹. Населення або вимагало «2 крони на руб», або відмовлялося приймати рублі при оплаті за продукти та фураж, бажаючи натомість отримати звичні крони. Ф. Трепов як генерал-губернатор, однак, видав категоричний наказ розраховуватися лише російськими рублями за визначеним курсом: 1 рубль=3 крони 30 гелерів монетами. Населення без примусу не згоджувалося на курс нижчий 2 крони 70 гелерів, і солдати поверталися на фронт без покупок. Ге-

нерал-губернатор вимагав карати порушників наказу тюремним ув'язненням на 3 місяці, або штрафом до 3 тис. рублів⁹⁰. Незабаром як винного оштрафували торгівця М. Гутмана із Сучави та ін. на 1000 рублів⁹¹. Як наслідок уже в жовтні 1916 р. населення призвичаїлося до усередненого курсу, за яким «1 рубель йде за 3 крони»⁹², надаючи й надалі перевагу австрійській валюті.

Загалом на перших порах населення Буковини відмовлялося приймати рублі, інтуїтивно відчуючи їх ослаблення. Внаслідок зростання витрат Росії, які в 1916 р. (без військових видатків!) досягли мітки – 4446 млн. крб., покритих лише позиками та емісіями кредитних рублів, ще з лютого 1915 р. російський рубль потрясала жорстока інфляція, подібна до австрійської. Ця інфляція призвело до нестачі як золотої, так і розмінної монети. Золоті монети, які збирало державне казначейство, з обігу практично зникли – їх приватна скупка каралася законом, а перекупників (Є. Ліпес та ін.) звинувачували в закупках золота для Німеччини⁹³. Крім золота з обігу зникли срібні рублі й полтинники (50 коп.) та мідні копійки. За постановою Ради міністрів від 25 вересня 1915 р. замість них в обігу з'явилися паперові замітники грошей: казначейські марки-гроші, надруковані в 1915 р. за допомогою поштових кліше марок 1913 р. (300-річний ювілей Дому Романових) номіналами в 1, 2, 3 коп. «мідю» та 10, 15 та 20 коп. «сріблом» і казначейські (тобто скарбничі) знаки вартістю в 1, 1, 2, 3, 5 та 50 коп. (грудень 1915 р.).

Ці знецінені марки та знаки інтенсивно поступили до грошового обігу Буковини. Так, 2 жовтня 1916 р. польова скарбниця отримала грошима-марками 11 800 рублів та 200 руб. «казначейськими знаками»⁹⁴. Через нестачу розмінної монети марки могли використовуватися й у пошкодженому вигляді⁹⁵. Більше того, аналіз ревізійних актів Чернівецького польового казначейства⁹⁶ засвідчує, що починаючи з листопада 1916 р. по серпень 1917 р. основну кількість грошової маси склали паперові знаки: розмінні марки покривали 12 – 30 тис. рублів, а «казначейські» (скарбничі) знаки – 17 тис. руб. Кількість срібла досягла 975 рублів, а міді – 295 руб. За отриманими величинами ми ви-

водимо співвідношення, властиве, мабуть таки, для фінансових можливостей російських солдат: 66 % марок : 30 % знаків: 1,7 % срібла. Унаслідок актів купівлі-продажу ці типи грошових знаків також розійшлися по населених пунктах Буковини, де вони не користувалися попитом серед місцевого населення. Уже десятого жовтня 1916 р. І. Бажанський⁹⁷ відмітив появу цього типу грошових знаків у селі словами, що «найбільша невігода людям то паперові дрібні гроші – копійки, бо є й паперові копійки (від однієї почавши) і почтові марки як гроші». Прибулі (особливо офіцерський та чиновний склад) надавали, однак, перевагу царським кредиткам. 12 липня 1917 р. якийсь Л. Герашенко загубив портмоне, де були 570 рублів, у т.ч. одна «кредитка» 500 р., одна – 25 р., 3 по 10 р., а решту по 3 р.⁹⁸

Страхом покари та нестачі інших обігових коштів рубль зумів таки укорінитися в грошовому обігу Буковини. За торговими записами І. Бажанського, що велися до січня 1917 р. лише в кронах (!), указано на грудневий пропис⁹⁹, що «рубель має вартість 4 К. ... А хочеш виміняти рубля на наші гроші, то дістанеш 2 К 50 г. То поволи й люде приходять до розуму, годяться з Москалями вже на рублі». У селян, що почали вести операції купівлі-продажу на рублі, з'явилася певна рубльова маса банкнотами¹⁰⁰. Її приблизний обсяг у сільського населення показує інформація про крадіжку 300 рублів у лютому 1917 р. у селянки з с. Раранче-Слободзія Думніки Кучерян¹⁰¹.

Окрім рублів, в обіг потрапляли паралельні випуски різних позик, прирівняні до грошей. У листопаді 1916 р. військовослужбовців та всіх працюючих зобов'язали придбати 5,5 % облігації Державної воєнної позики¹⁰², а в липні 1917 р. Виконавчий комітет при 8-ій армії отримав облігації «Заємь Свободи», на які пішли 10 % відрахувань від платні¹⁰³. Облігації намагалися нав'язати не лише новоприбулим, а й буковинцям, що працювали в офіційних установах.

Внаслідок інтенсивного випуску кредитних рублів, скарбничих знаків та марок їх обсяг за рік майже подвоївся (1.01.1916 р.: 5,617 млн. руб., 1.01.1917 р.: 9103 млн. руб.). Тому купівельна

спроможність рубля склала в лютому лише 27 коп. старого срібного рубля, а у вересні 1917 р. – лише 6 – 7 коп.¹⁰⁴. Ці обставини, поза сумнівом, позначилися на цінній вартості рубля, який проникав й на буковинське село, що засвідчують записи І. Бажанського від 10 січня 1917 р.¹⁰⁵ Згодом курс рубля різко знижується через революційні події та інфляційні тенденції, причому монети майже повністю зникають з обігу. Якщо в січні 1917 р. 1 рубель становив 2 К 50 г, то в липні 1917 р. І. Бажанський¹⁰⁶ відзначив, що «ціна рублів (розуміється паперових, бо інших нема) спадає – тепер 1 руб. йде за дві корони – але кажуть, що він йде лиш за 43 копійці при виміні на монеті». Співвідношення, наведене І. Бажанським, на нашу думку, відповідає ціновому росту протягом останніх шести місяців, на основі чого склався відповідний курс.

4.4. Грошові курси: крона, марка, лей

Всупереч бажанням влади поряд з російським рублем (у його різних видозмінах) продовжували функціонувати й австро-угорські крони, німецькі марки та румунські леї. Державне казначейство визначило у своєму циркулярі за № 48 від 28 травня 1916 р. завищені курси диференційованого обміну рублів на іноземну валюту, яких було необхідно дотримуватися. За цим курсом 1 крона золотом відповідала 39 копійкам, банкнотами – 25 коп., а сріблом – 15 копійкам. Таким же заниженим був курс німецької марки – золотом (46 коп.), банкнотами (30 коп.)¹⁰⁷. Згодом у листопаді 1916 р. курс було змінено – за І. Бажанським¹⁰⁸, на вашківецьких афішах було повідомлено «московською», польською та румунською мовами, що «одна срібна корона має вартість 17 коп., а срібна німецька марка – 25 коп. Корона паперова – 25, а паперова німецька марка – 30 коп.» Тим, хто відмовлявся віддавати гроші за цим курсом або був винним у фінансових зловживаннях, карали штрафом до 3 тис. рублів чи ув'язненням до 3 місяців¹⁰⁹.

Незважаючи на примус, населення вперто саботувало офіційний курс¹¹⁰ – воно і надалі обмінювало крону не за 25 коп., а й за 50 (чи рубль за 2 крони 70 гелерів, на протигагу офіційно-

му 3,30)¹¹¹. Єврейські гендлярі, торгівля для яких була способом життя, піднімали ціну на товари, часто проставляючи ціни в рублях (з грудня 1916 р. за новим курсом: 1 рубль = 4 крони). Несправедливе співвідношення не викликало ентузіазму населення, а на певний час посилювало його супротив. За доповіддю чернівецького поліцмейстера від 2 січня 1917 р.¹¹², «місцеве населення всі операції по купівлі-продажу худоби та свиней рахує на австрійські крони та навіть румунські леї. В деяких випадках я бачив розрахунки, які проводилися зовсім новенькими, незім'яними австрійськими банкнотами». Подібне зізнання засвідчує невисоку довіру місцевого (ймовірно, сільського) населення до грошових знаків окупантів та постійні контакти з сусідніми районами Буковини, що знаходилися під контролем Австрії.

Зацікавленість населення в кронах викликала спекуляцію цими грошовими знаками, які поступали не лише з австрійських, а й російських територій. У червні 1916 р. міщанин Б.М. Клігер скуповував у австрійських військовополонених, що знаходилися в м. Ориніч Кам'янецького повіту австрійські гроші, щоб переправити їх у Галичину та на Буковину¹¹³, де ці банкноти користувалися вищим курсом. Російська адміністрація посилювала боротьбу з спекуляцією. В лютому 1917 р. у єврея з м. Скалат Йосифа Корміка росіяни конфіскували 5 лей та 11584 крони¹¹⁴.

Поряд з тим звертає на себе увагу певна участь румунських банкнот (переважно 20 та 100 лей емісії 1900 – 1918 рр.) у місцевому обігу – з 27 серпня 1917 р. Румунія стала союзником Росії, внаслідок чого і її війська, і гроші з'явилися на Буковині. У вересні румунські леї, або «лева», стали обіговими грошима на Буковині. І. Бажанський¹¹⁵ відмітив на початку жовтня, що люди «не знають рахунку, в них лева, а рубель, а то одно». Росія намагалася навести лад і інформувала люд про дійсний курс румунських грошей. На листопад 1916 р. лей відповідав 37,5 коп., а 100 рублів містили 266 2 / 3 лея¹¹⁶. Далі з падінням рубля курс лея дещо піднявся. За записом І. Бажанського¹¹⁷ від 10 січня 1917 р., «Москалі що купують, то годять на леви, а пла-

тять лиш половину того рублями. А хочеш виміняти рубля на наші гроші, то дістанеш 2 К 50 г. То поволи й люде приходять до розуму, годяться з Москалями вже на рублі». Це означало поступове витіснення лея російськими рублями.

Розмінна монета, якою спекулювали, практично зникла з обігу (див. 1.3). В умовах дефіциту розмінної монети оптимальним виходом знову видавався випуск місцевих бон. У контрольованій австрійцями Сучаві з 28 липня 1916 р. з'явилися двомовні бони вартістю 10 та 20 гелерів (Heller = Bani: 28.07.1916 – 13.06.1918)¹¹⁸, обсяг яких становив 49 тис. 20-гелеровими та 46 тис. 10 гелеровими бонами¹¹⁹. Російська адміністрація, однак, заборонила подібні емісії в Чернівцях та Сереті і не використала наявні запаси міських грошей емісії 1914 р. (сумою в 137 909 крон 20 гелерів), зосереджені в міській касі – ця грошова маса лишилася недоторканою до повернення австрійських військ у 1917 р.¹²⁰ Це пояснювалося не тільки знешеністю, а й, на нашу думку, повнішою забезпеченістю російськими паперовими грошима.

4.5. Емісії Лютневої революції: проблеми обігу на Буковині

Тимчасовий уряд березневим наказом розширив право Державного банку на випуск кредитних білетів до 8,5 млрд. рублів. Іншими словами, крім державної позики «Заємь свободи», яка стягалася в межах 10% від місячної зарплати¹²¹, Лютнева революція в Росії додатково принесла за наказом від 26 квітня 1917 р. нові кредитні білети 250 та 1000 рублів 1917 р., які за зображенням будинку Державної думи (Таврійський палац у Петрограді) отримали назву «думських». Весною 1917 р. фінансова ситуація на Буковині стала стабільнішою, що призвело до відносного здешевлення продуктів, ціни яких подавалися російською та австрійською валютою. Емісія керенок (20 та 40 руб.), емітованих за наказом від 23 серпня 1917 р., на Буковину як державний засіб обігу не потрапили – до цього часу Росія змушена була вивести звідси свої війська. Металева монета, за спостереженнями С.В. Пивоварова¹²², практично зникла з обігу,

«перетворившись у засіб накопичення». Про це побічно свідчать тогочасні повідомлення газет, де наводяться вагомі пожертви солдат Чернівецького гарнізону в фонд Тимчасового уряду «срібною монетою 1 руб. і міддю 10 коп.»

5. Грошовий обіг на Буковині ЧАСІВ ДРУГОГО ПОВЕРНЕННЯ АВСТРІЙЦІВ

5.1. Проблеми цін та обігу

19 липня 1917 р. австро-німецькі війська (за участі й турецьких) почали контрнаступ на Буковинському фронті і несподівано прорвали його, відкинувши росіян згодом за Збруч. Відступаючи, росіяни нещадно пограбували Сторожинець, конфіскували худобу, спалювали майно, яке не могли вивести – горіли Косів, Вижниця та сусідні села. Захищаючи населення перед відступаючою деморалізованою армією, повітовий комісар О.Г. Лотоцький зумів зберегти від знищення місцеву електростанцію, водогін, мости тощо¹²³.

Після чергових військових операцій австрійські війська зайняли Буковину, а 3 серпня 1917 р. – столицю краю. 22 грудня 1917 р. у Бресті більшовики розпочали переговори з німцями. У той час щойно проголошена Українська держава також звернулася до центральних держав з мирними пропозиціями, і 9 лютого 1918 р. підписала (за участі М.Василька) мирний договір у Бресті. Знекровлена Румунія, що ще 7 березня 1918 р. вивела війська з Буковини та Бессарабії, підписала Бухарестський мир пізніше – 7 травня 1918 р. Це означало ліквідацію Східного фронту. Тому 20 травня цісар, враховуючи ще нещодавній січневий загальноавстрійський антивоєнний страйк та й деморалізацію армії, скасував воєнний стан на Сході (у т.ч. і на Буковині)¹²⁴.

За роки війни все господарське життя було реорганізоване в суцільну систему військового господарства, за допомогою якого (навіть за браком робочої сили, призваної до війська) налагоджено військове виробництво, економію продукції та зменшення споживання¹²⁵. Закономірним наслідком цього був ріст цін на

надлишок споживчої продукції та інфляція основних валют, особливо помітна на периферійній Буковині, яка стільки часу перебувала в епіцентрі воєнних подій. Незважаючи на великі емісії грошей, що в дев'ятеро перевищували кошти 1914 р. (31.12.1917: 18,4 млрд. крон банкнотами та 56 млн. кр. монетами), на території краю відчувалася катастрофічна нестача як обігових коштів, так і продуктів, посилена воєнними позиками та реквізиціями. У жовтні 1917 р. різко зросли ціни, проте, як писав І.Бажанський¹²⁶, «і за гроші не можна нічого купити». При наявності товару за 1 м вовняної матерії (на одіж) треба було дати 100 К, а черевики дійшли ціни від 100 до 400 К. «Сотнар бараболь в Чернівцях 50 К, а тогид – 4 К». До 14 крон коштував 1 кг кукурудзяної муки та 20 крон – 1 кг. чорного пшеничного борошна. При цьому були накладені суттєві обмеження, що суворо контролювалися, як відзначив той же Бажанський¹²⁷: «Збіжжя молоти дозволено тільки 10 кг на місяць на одну особу в родині. Мелеться на картки, які виставляє уряд громадський, а затверджує жандармарія».

20 квітня 1918 р. до Чернівців повернулася нова крайова адміністрація на чолі графом Й. фон Етцдорфом, який зумів отримати кредит на відбудову Буковини в розмірі 5 млн. крон (з 35 необхідних)¹²⁸. Враховуючи нестатки, що посіли буковинців, виконком звернувся до ландтагу Буковини з проханням виділити грошову допомогу службовцям державних закладів. З коштів благодійницьких організацій почали виплачуватися грошові допомоги бідним та пенсіонерам¹²⁹. Край терпів, але не був полишений на волю долі.

Весною 1918 р. австрійські підрозділи оволоділи значною частиною Бессарабії (у т.ч. Хотинським повітом), яка з 1812 р. знаходилася під російським управлінням. Незабаром по тому до штабу 7-ї австрійської армії підійшли делегати місцевого земства на чолі з головою П. Китайгородським. Для врегулювання місцевих фінансів вони попросили повернути з Сорок земську скарбницю та допомогти з випуском внутрішніх зобов'язань¹³⁰. Подальше фінансове врегулювання здійснювалося на цій території за певної участі земства.

5.2. Австрійська крона: проблеми обігу на Буковині

З поверненням австрійських військ на Буковині знову запанували австрійські крони. Значне місце серед них зайняли нові паперові однокронівки (емісія 12.1916 р.) та двокронівки (емісія 03.1917 р.). Проект банкноти в 5 корон так і залишився нереалізованим. Поряд з цим продовжилося вилучення нікелевих 10- та 20-гелерових монет, які «вже довгий час не використовувалися на більшій території австрійської держави»¹³¹. Ця акція, ймовірно, мала за мету отримати стратегічні запаси нікелю, необхідного для продукування високоякісної легованої сталі (тобто виготовлення кулеметів, гармат тощо). За розпорядженням від 31 липня 1917 р., розмінні нікелеві монети мали бути замінені до 31 грудня 1917 р. залізними 20-гелеровими монетами. Здача старих та обмін на нові проводився в міських касах та викупних пунктах магістрату¹³². Однак справа затяглася і протягом наступного 1918 р. ці монети, за наявними документами, продовжували знімати з обігу. Безрезультатність цієї спроби підтверджують їх численні знахідки на Буковині. Загалом потреба в розмінних випусках суттєво зменшилась – серед маси офіційних державних білетів губилися знецінені розмінні випуски. Тому проникнення емісії сучасвських двомовних бон вартістю 10 та 20 гелерів, що випускалися протягом тривалого періоду (28.07.1916 – 13.06.1918 рр.)¹³³, зафіксоване автором у Чернівцях, було радше винятком, аніж правилом.

5.3. Російський рубль: проблеми обігу

Що ж стосувалося російських рублів, то царські та думські рублі продовжували зберігатися в обігу, спочатку за звичайним курсом (2 К 50 г), потім, особливо після листопадової революції, за пониженим (2 К 30 г – 2 К 05 г). Наприкінці липня 1917 р., за щоденником І. Бажанського¹³⁴, не хотіли вже давати за рубля й 2 крон, проте з поверненням австрійських військ у середині серпня 1917 р. склалася парадоксальна ситуація – «ціна рубля пішла вгору ... тепер він іде за 2 К 60 г і за рублями питають». Більше того, ціна рубля дійшла на початку третьої декади серпня до 3 та 4 крон – ціни, яку росіяни раніше примусово нав'язували буковинцям. Це, на нашу думку, пояснювалося психологічним

шоком населення через різке зростання цін у кронах (порівняно з періодом російської окупації). Згодом курс рубля після адміністративних заходів значно понизився. Лише в січні 1918 р. він знову зріс, але лише до 2 К 20 г. На окупованій австрійцями «російській» Хотинщині в обігу перебували післяреволюційні «керенки» (20 та 40 рублів 1917 р.), що незабаром потрапили в Чернівці. Коливання курсу рубля для цього підперіоду детально вивчав С.В. Пивоваров¹³⁵, дослідження якого ми рекомендуємо бажаним для подальшого ознайомлення.

Австрійські фінансові органи провели диференціацію російських паперових грошей за ступенем довіри до них. За аналізом документальних даних, найвищою довірою користувалися німецький окупаційний рубль (*Ost-Rubel*), романовський рубль (*Romanov-Rubel*: в травні 1917 р. коштував 2 К), український карбованець (*Karbovanez*) та спочатку прирівняний до них «думський рубль». Останній інтенсивно фальшували, внаслідок чого його обмін було забороняли, а потім відновили. Рубль низькоякісними «казначейськими знаками» – керенками, емітованих Тимчасовим урядом О.Ф. Керенського за наказом від 23 серпня 1917 р. та відомими на Буковині та Хотинщині як «Керенський рубль» (*Kerenski-Rubel*: 20 та 40 руб.), спочатку коштував 1 К. 33 г, а в червні він був взагалі заборонений до обігу. Тоді ж обмінний курс царського рубля зрівнявся з кроною, якій відповідали також 1,6 думського рубля¹³⁶.

На території окупованої австрійцями «російської» Бессарабії авторитет російського рубля залишався вищим – за записами від 30 квітня 1918 р., «Romanov-Rubel=1 S Kerenski-Rubel=3/4 Ost-Rubel=1 M.33 Pf.=2 K., а 1.00 K=50 Kopejken»¹³⁷. До речі, курс керенки, нижчий офіційного на 20%, був властивим селам Росії, де керенки виконували функцію засобів обігу, а царські 100 та 500 рублів (через відсутність монетного обігу) – засобів нагромадження¹³⁸. Згодом, за розпорядженням начальника генерального штабу від 22 червня 1918 р., 1 романовський рубль відповідав 1 К 80 г, а «думський» – 1,6 К. Німецька марка дорівнювала тоді 60 коп. Загалом на засіданні Хотинського «Уездного земс-

тва» від 2 серпня 1918 р., піднімалася проблема обов'язкового прийому облігацій «Займу свободи» (за курсом 85 за 100 рублів) та «керенок» (20, 40, 250 та 1000 руб.), вартість яких незабаром понизили на 20%. За невиконання рішення загрожував штраф в 3000 рублів чи ув'язнення до 3 місяців. Наприкінці жовтня крона вже відповідала 40 копійкам, а рубль – 1 лею¹³⁹.

5.4. Проблеми фінансового забезпечення (09–12.1918)

Наприкінці перебування австрійців на Буковині (вересень-листопад 1918 р.) спостерігалися проблеми фінансового забезпечення краю австро-угорськими кронами. Граф. Йозеф фон Етцдорф, останній крайовий президент Буковини, згодом писав із Лінца в своєму звіті німецько-австрійському державному управлінню внутрішніх справ про складні економічні відносини на Буковині в останні місяці правління. Електростанції були забезпечені паливом лише на 10 днів, і тому до грудня 1918 р. директор фінансів, вирішуючи складні економічні проблеми, відправив ще в жовтні до Львова службовців, щоб ті отримали 30 млн. крон. Проте гроші не видали, посилаючись на те, що немає готівки. Після виплати оплат 1 листопада 1918 р. у державних касах залишилося лише 8 млн. крон. Це було дуже мало, враховуючи, що місячне споживання Буковини складало 40-50 млн. крон. Тому фон Етцдорф був вимушений вступити у контакт із Чернівецькими філіалами віденських банків стосовно емісії касових знаків. 6 листопада 1918 р. переговори завершилися успішно і банки погодилися видати близько 6 млн. крон у касових знаках. Ця сума допомогла протриматися інституціям Буковини до 1 грудня 1918 р.¹⁴⁰. Детально грошовий обіг Буковини в румунський період та зняття крони описуються в подальших статтях автора¹⁴¹.

Як бачимо, грошовий обіг Буковини у воєнний час зазнав інфляційних змін значною мірою через набутки цивілізації – розладжений безготівковий та кліринговий розрахунок, посилений додатковими випусками грошових знаків. Внаслідок «форс-мажорних» обставин – Першої світової війни (1914 – 1918 рр.) і на Буковині відчулася дія закону Коперника-Грешема, за яким якісніша монета з цінних металів вилучалася з обігу та відкла-

далася місцевим населенням (як тезаврації чи прикраси), поступаючи в обігу низькоякіснішої. Більше того, це почало певним чином стосуватися й кредитних паперових грошей, які в межах однієї країни отримували різний грошовий курс (*романовський та керенський рубль*)¹⁴². Загалом надмірна кредитна маса (в поєднанні з безготівковим обігом) у «форс-мажорних» умовах війни призвела до гіперінфляції та подальшого розпаду грошової системи. У перспективі точні обсяги цього явища слід простежити на нових документах із Віденських архівів.

Карбування австро-угорських монет у воєнний час (обсяги в кронах разом з довоєнним 1913 р.) [розрахунки за: Krause 1995¹⁴²; Probszt 1994; Kiritescu 1967: 250-251]

Монети	1913	1914–1915	1915–1916	1916–1917	1917–1918	Всього
100 кр.Ав	269.600	119.500	-	-	-	389.100
20 кр.Ав. 20 кор.Уг.	560.000 6,408.700	1,640.000 13,794.300	1,440.000 3,199.020	40.000 LP 534.640	- -	3,680.000 23,936.660
10 кор.У	1,374.430	-	537.950	-	-	1,912.380
5 кр.А 5 кор.У	? 2.275	? 3.360	1.745	-	? 1.350	8.730
2 кр.А 2 кор.У	14,512.000 6,000.410	? 54	? 100	? 10	48	14,512.00 6,000.622
1 кр.А 1 кор.У	9,345.000 5,214.000	37,897.000 10,984.750	23,000.000 16,592.608	12,415.000 579.982	- 3,862.188	82,657.000 37,233.528
20 гел. Ні 20 філ. Ні	? 3.549	468.400 1,136.387	- -	- -	- -	468.400 1,139.936
10 філ. Ні	2.000	50.867	-	-	-	52.867
2 гел. 2 філ.	548.640 4.295	1,213.480 141.191	157.400 119.289	- -	- -	1,919.520 264.775
1 гел. 1 філ.	87.820 72 K.	99.060 294 K.	56.700 106 K	1,248.400 10K	- -	1,491.980 482K
10 гел. Алр 10 філ. Алр.	-	1,836.600 444.000	2,748.700 2,556.000	1,480.400 -	- -	6,065.700 3,000.000
20 гел. Фе 20 філ. Фе	-	-	26,154.000 2,808.170	25,484.00 12,523.830	9,797.000 7,039.861	61,435.000 22,371.861
2 гел. Фе 2 філ. Фе	-	-	1,238.180 -	1,623.720 623.000	1,327.060 551.400	4,188.960 1,174.400
Всього	44,332.791	69,829.243	80,609.968	56,552.292	22,578.907	273,903.901

Темпи зростання обсягу австро-угорських банкот та їх знецінення
[за: Probszt 1994; Kiritescu 1967: 240-245]

Роки	Обсяг банкот (в млн. К.)	Ріст у % у порівнянні з поперед. роком	Ріст у % у порівнянні з 1913 р.	Обсяг монет (1914/18)	Серед. курс зол. Корони до К. в банкнотах
31.12.1913	2,500.	-	-	1040 млн.	1 : 1
31.12.1914	5,137.	205 %	205 %	+38,4 млн.	1 : 1
31.12.1915	7,162.	139 %	286 %	+69,38 млн	1 : 1,19
31.12.1916	10,889.	152 %	435 %	+64,03 млн	1 : 1,48
31.12.1917	18,440.	169 %	738 %	+56,02 млн	1 : 1,93
31.10.1918	31,483.	171 %	1259 %	+22,58 млн	1 : 2,28
31.12.1918	35,600.	193 %	1424 %	-	1 : 2,62

1. Огуй О.Д. Запровадження Золотої Коронної валюти 1892 – 1914 рр. в Австро-Угорщині: економічні передумови, реформа та наслідки // *Наук. вісн. Чернівецького ун-ту.* – Чернівці: Рута, 2003. – Вип. 173 – 174: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – С. 154 – 164; Огуй О. Обіг австрійських паперових грошей 1858 – 1914 рр. в Австрії та на Буковині // *Питання історії України: Зб. наук. ст.* – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – Т. 7. – С. 151 – 158; Огуй О., Пивоваров С. Штемпелювання банкот у 1919 р. на Буковині // *Буковинсько-етнографічний віс.* – Чернівці: Місто, 2000. – Вип. 2. – С. 84 – 85; Огуй О., Івасюк Г. Злети та падіння Буковини у часи воєнної та повоєнної інфляції (1914 – 1921) // *Буковинський журнал.* – 2004. – № 3 – 4. – С. 127 – 140; Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині // *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнарод. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча / Чернівці, 22 – 24 вересня 1988 р.* – Чернівці: Рута, 2000. – С. 82 – 88.

2. У неопублікованому щоденнику буковинського вчителя І. Бажанського (1863–1933), письменника з Вашківців, автора 37 публікацій, при жвавому описі подій Світової війни на Буковині наводяться ціни та назви грошових одиниць (Бажанський І. Щоденник. Війна (1.08.1914 – 17.10.1917): Фрагменти рукопису. – Вашківці, 1914 – 1917. – 143 с.). Цікаві дані про цей період містяться в записній книжці російського добровольця С.П.Аржанникова (Аржанников С.П. [Записная Книжка съ Календаремь]: Рукописні

записи добровольця 284 Ветровського полку (15.08. – 11.11.1914). – Чернівці-Снятин, 1914. – 17(аб).

3. Schattkowsky R. Die historische Landschaft in Ostmitteleuropa // Kaindl-Archiv. Zeitschrift des Bukowina-Instituts für den Kulturaustausch mit den Völkern Mittel-und Osteuropas. – H. 31 – 32. – 1997. – S. 167; Kaser K. Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. – Wien; Köln: Böhlau, 1990. – С. 8.

4. März E., Socher K. Währung und Banken in Cisleithanien // A.Wandruschka, D.Urbanitsch, Die Habsburger Monarchie 1848 – 1918. Die wirtschaftliche Entwicklung. – Wien; München: Verl. f. Geschichte und Politik, 1973. – S. E15; Probszt G. Österreichische Münz- und Geldgeschichte: Von den Anfängen bis 1918. In 2 Teilen. – 3. Aufl. – Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1994. – S. 544.

5. Bukowiner Nachrichten (далі BN). Organ des deutschen Volksbundes in der Bukowina (1888 – 1914). –XVII. Jg. – 1914. – 1. Jänner – 29. August (Nr. 7106 – 7213). – 4 серпня. – С.1.

6. Пивоваров С.В. Міські гроші Чернівців // Буковинський жур. – 1995. – Ч. 1 – 2. – С.127.

7. BN. – 1914. – 8 серпня. – С. 1.

8. BN. – 1914. – 9 серпня (7196). – С. 3.

9. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). – Ф.3. – Оп. 1. – Спр. 12015. – Арк. 1 – 2, 4.

10. BN. – 1914. – 8 серпня. – С. 1.

11. BN. – 1914. – 9 серпня. – С. 3.

12. ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 12015. – С. 1.

13. BN. – 1914. – 9 серпня. – С. 3.

14. BN. – 1914. – 30 серпня. – С. 3.

15. Пивоваров С.В. Міські гроші Чернівців... – С. 127.

16. Richter H. Notgeld Österreich. Österreich – Ungarn 1914 bis 1918. – 1. Aufl. – Regenstein: H.Gietl Verlag & Publikationsservice, GMBH, 1996. –1996: 25 – 157]

17. Рябченко П., Рябченко Г. 150 років грошових недержавних емісій на території України (1848 – 1998) // Українська нумізматика і боністика. – 1999. – №2. – С. 82; Дмитрієнко М.Ф., Ющенко В., В.Литвин, Л. Яковлева Гроші в Україні. Факти і документи. – К.: ARC-Ukraine, 1998. – та ін.

18. Пивоваров С.В. Міські гроші Чернівців... – С. 127 – 129.
19. Масан О. Чернівці: Шлях через століття // Масан О.М., Чеховський І.Г. Чернівці: 1408 – 1908. – Чернівці: Місто, 1998. – С. 37.
20. ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 12952. – Арк. 11; Пивоваров С.В. Міські гроші Чернівців... – С. 129.
21. Пивоваров С.В. Міські гроші Чернівців... – С. 129.
22. Czernowitzer Tagblatt (1902 – 1916: Cz.Tag). XIII. Jg. – 1915. – 8. August – 31. Dezember (Nr.3568 – 3724) Cz.Tag. – 1915. – 2 верес. (№ 3593): 1
23. Центральний державний історичний архів України в м. Київ (далі ЦДАК України). – Ф. 365. – Оп. 2. – Спр. 10. – Арк. 149.
24. Масан О. Чернівці: Шлях через століття... – С. 37.
25. Пивоваров С.В. Міські гроші Чернівців... – С. 129.
26. Richter H. Notgeld Österreich... – С. 46.
27. Buzdugan G., Luchian O., Oprescu C.C. (et al.) Monede și banknote românești. – București: Editura Sport-turism, 1977. – С.400, 403; Richter H. Notgeld Österreich. – С. 57 – 132.
28. Шуст Р. Емісія міських бонів у Львові в часи Першої світової війни // Гроші. Вісник П.Д.М.Г і С.П.Г. – Львів, 1994. – Ч. 1. – С. 2 – 3.
29. ЦДАК України – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 65а. – Арк. 11 – 683.
30. Там само. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 171 – 174; Спр. 122. – Арк. 3.
31. Там само. – Ф. 363. – Оп. 1. – Спр. 17.
32. Аржанников С.П. [Записная Книжка съ Календаремъ]... – С. 66.
33. Бажанський І. Щоденник. Війна... – 1917. – С. 4 – 6.
34. ЦДАК України. – Ф. 278. – Оп. 1. – Спр. 221. – Арк. 100 – 107.
35. Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині // Питання історії України: Зб. наук. праць. – Чернівці, 1997. – С. 149; Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Мат-ли міжнарод. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча /Чернівці, 22 – 24 вересня 1988 р. –Чернівці: Рута, 2000. – С. 83.
36. Аржанников С.П. [Записная Книжка съ Календаремъ]... – С.6.
37. ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 3957. – Арк. 4; Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині... – С. 84.

38. ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 12014. – Арк. 4, 7, 9.
39. Заполовський В., Осачук С. Слідами забутої війни 1914 – 1918 рр. в Буковині. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – С. 12.
40. ЦДІАК України. – Ф. 363. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк. 25.
41. Там само. – Ф. 363. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 3; Там само. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 196 – 198; Там само. – Спр. 122. – Арк. 3.
42. Там само. – Ф. 278. – Оп. 1. – Спр. 221. – Арк. 306.
43. ДАЧО. – Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 23: 80; Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині. – 2000...
44. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 903. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 65.
45. ЦДІАК України. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 45 – 46.
46. Там само. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 195. – Арк. 406.
47. Там само. – Ф. 385. – Оп. 1. – Спр. 3068. – Арк. 51а.
48. Там само. – Ф. 1598. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 328.
49. Там само. – Ф. 707. – Оп. 229. – Спр. 1. – Арк. 35.
50. Там само. – Ф. 278. – Оп. 1. – Спр. 221. – Арк. 306 – 307; Спр. 222. Арк. 125; 174; 178.
51. ДАЧО. – Ф. 959. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 44; 19 – 20.
52. Там само. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 12377. – Арк. 1; 16, 24.
53. Cz.Tag. – 1915. – 26 жовт. (№.3657). – С. 3.
54. Cz.Tag. – 1915. – 10 листоп. – С. 4.
55. ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 12700. – Арк. 2.
56. Cz.Tag. – 1915. – 10 жовт. (№. 3631). – С. 4; ДАЧО – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1028; Спр. 1041.
57. Cz.Tag. – 1915. – 26 жовт. (№.3657). – С. 3.
58. Там само – 1915. – 13 листоп. – С. 3.
59. Там само. – 1915. – 5 груд. – С. 3.
60. Там само. – 1915. – 10 серп. (№.3570). – С. 3.
61. Там само. – 1915. – 30 груд. (№.3731). – С. 4.
62. Бажанський І. Щоденник. Війна... – 1915. – С. 26.
63. Там само – 1915. – С. 26; 43.
64. Там само – 1916. – С. 47, 49.
65. Там само – 1915. – С. 24; 32-34.
66. Czernowitzer Allgemeine Zeitung (CzAZ). – 1915. – 21. Febr. – С. 1.

67. Пивоваров С.В. Міські гроші Чернівців. – С. 130 – 131.
68. ДАЧО. – Ф.3. – Оп. 1. – Спр.12376. – Арк.5, 6, 14.
69. Там само. – Ф.3. – Оп. 1. – Спр.12015. – Арк. 6, 9.
70. Там само. – Арк.14.
71. Cz.Tag. – 1915. – 16 серп. (Nr.3576). – С.4.
72. Там само. – 1915. – 2 верес. (Nr.3593). – С.1.
73. ДАЧО – Ф.3. – Оп. 3. – Спр.12015. – Арк.14-19.
74. Cz.Tag. – 1915. – 20 верес. (Nr.3612). – С.1.
75. Там само. – 1915. – 28 серп.(Nr.3589). – С.4.
76. За матеріалами С.В.Пивоварова: Нумізматичні джерела про Першу світову війну... – С.153.
77. Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914 – 1918. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – С. 151 – 153; ДАЧО. – Ф.283. – Оп.1. –Спр.254. –Арк. 18 – 19.
78. Бажанський І. Щоденник. Війна. –1916. – С.69, 77.
79. Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914 – 1918... – С.144.
80. ДАЧО. – Ф.283. – Оп. 1. – Спр. 254. – Арк. 126 – 127.
81. Там само. – Арк.133; Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914 – 1918... – С.152.
82. Крип'якевич І. Всесвітня історія: У 3-х книгах. Кн. 3: Найновіші часи. – К.: Либідь, 1995. – 286 с.; Цьольнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Р.Дубасевич, Х.Назаркевич, А.Онишко, Н.Іваничук. – Львів: Літопис, 2001. – С. 472 – 477.
83. Милоков П.Н. Воспоминания. – М.: Политиздат, 1991. – С. 487 – 491; 505.
84. Там само – С.434.
85. Див.: Бажанський І. Щоденник. Війна... – 1916. – С.59, 67.
86. Швидкий В.П. Діяльність О.Г.Лотоцького на посаді комісара Буковини (1917 р.) // Мат-ли ІV Буковинської між народ. історико-краєзнавчої конф. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 306 – 307; ЦДІАК України. – Ф. 377. – Оп. 1. – Спр. 171 / 1362]
87. ЦДІАК. – Ф. 377. – Оп.1. – Спр. 95 – 97.
88. Заполовський В., Осачук С. Слідами забутої війни... – С. 18 – 21; Милоков П.Н. Воспоминания... – С. 484 – 487.

89. Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині... – С. 86.
90. ДАЧО. – Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 113. – Арк. 18, 25; Спр. 272. – Арк. 33, 38, 48, 61; 74.
91. За: Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині... – С.154.
92. Бажанський І. Щоденник. Війна... – 1916. – С. 78.
93. ЦДІАК. – Ф.385. – Оп.2. – Спр.241. – Арк. 1 – 5.
94. ДАЧО. – Ф. 959. – Оп. 1. – Спр.4. – Арк.11.
95. ДАЧО. – Ф. 959. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 80 – 81; Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині..., С. 86
96. Аналіз проведено С.В.Пивоваровим: Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині... – С. 155 – 156.
97. Бажанський І. Щоденник. Війна... –1916. – С.78.
98. Известия. – 1917. – 14 юлія. – С.4.
99. Бажанський І. Щоденник. Війна... – 1917. – С.88.
100. Там само. – 1917. – С.89.
101. ЦДІАК України. – Ф.363. – Оп.1. – Спр.256. – Арк. 1 – 5.
102. ДАЧО. – Ф.959. – Оп. 1.– Спр. 2. – Арк.18.
- 103 Известия. – 1917. – 4 юлія (№ 50). – С.4.
104. Дмитрієнко М., Ющенко В., Литвин В., Яковлева Л. Гроші в Україні... – С.18; Мальшев А.И., Таранков В.И., Смиранный И.Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – М.: Финансы и статистика, и др. 1991. – С. 74 – 75.
105. Бажанський І. Щоденник. Війна... – 1917. – С.88.
106. Там само. – С.109.
107. ДАЧО. – Ф.283. – Оп. 1. – Спр.272. – Арк.5, 10, 15 – 17, 24; Див. ЛЮДА. – Ф. 905. – Оп. 1. – Спр. 116. – Арк. 26.
108. Бажанський І. Щоденник. Війна... – 1916. – С.83.
109. ДАЧО. – Ф.283. – Оп. 1. – Спр. 254. – Арк. 130 – 132.
110. ДАЧО... – Спр.272. – Арк.16; 50.
111. Див. Заповловський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914 – 1918... – С. 52 – 153.
112. Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині... – С.86; ДАЧО. – Ф. 959. – Оп.1. – Спр.124. – Арк. 86.
113. ЦДІАК України. – Ф.301. – Оп.2. – Спр. 436. – Арк. 44 – 47.

114. Там само. – Ф.363. – Оп.1. – Спр. 257. – Арк. 1 – 2.
115. Бажанський І. Щоденник. Війна... – 1916. – С.78.
116. ДАЧО. – Ф.959. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.191; Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині... – С.156.
117. Бажанський І. Щоденник. Війна... – 1917. – С.88.
118. Buzdugan G., Luchian O., Oprescu C.C. (et al.) Monede și banknote românești... – С.402; Richter H. Notgeld Österreich... – С. 140 – 141.
119. ДАЧО. – Ф.3. – Оп. 1. – Спр.12952. – Арк.20.
120. Пивоваров С.В. Міські гроші Чернівців. – С. 130 – 131; Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині. – С. 86.
121. Изв'єстія. – 1917. – 4 юлія. – С. 4.
122. Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині, 2000. – С. 86.
123. Швидкий В.П. Діяльність О.Г.Лотоцького. – С.306.
124. Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914 –1918. – С.181.
125. Цольнер Е. Історія Австрії. – С. 472 – 473.
126. Бажанський І. Щоденник. Війна... – 1917. – С.121.
127. Там само. – 1917. – С.121.
128. За: Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914 –1918... – С.162.
129. ДАЧО. – Ф.2. – Оп. 1. – Спр.1106; Спр.1107; Спр.1043.
130. Там само. – Ф.42. – Оп. 1. – Спр.151. – Арк.10.
131. Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині.. – С. 157.
132. ДАЧО. – Ф.3. – Оп. 1. – Спр. 12946. – Арк. 1 – 2.
133. Buzdugan G., Luchian O., Oprescu C.C. (et al.) Monede și banknote românești... – С. 402.
134. Бажанський І. Щоденник. Війна. – 1917. – С.115.
135. Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині... – С. 186.
136. ДАЧО. – Ф.3. – Оп. 2. – Спр.13129. – Арк.5; 8 – 9.
137. Там само. – Ф.42. – Оп. 1. – Спр.161. – Арк.14; 21 – 22.
138. Малышев А.И., Таранков В.И., Смиранный И.Н. Бумажные денежные знаки России и СССР... – С. 83 – 84.

139. ДАЧО. – Ф.42. – Оп. 1. – Спр.161. – Арк.22, 25, 27, 36.
140. Prokopowitsch E. Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina. – München: Verlag R.Oldenbourg, 1959. – С. 41.
141. Огуй О., Пивоваров С. Штемпелювання банкнот у 1919 р. на Буковині... – С. 84 – 85; Огуй О., Івасюк Г. Злети та падіння Буковини у часи воєнної та повоєнної інфляції (1914 – 1921). – С. 127 – 140.
142. Krause Ch., Mishler C. First Edition of standard catalog world coins: Eighteenth Century 1701-1800 / Ch.Krause, C.Mishler, C.R.Bruce II (S. Ed.), M. Moe, Th.Michael, R.Wilhite, F.J.Borgmann, A.Herbert, G.Cuhaj, J.Melum, L.Adams, S.Album, A.Alessandrini,... A.Oguy et al. – Iola: Wisconsin, 1995. – 1008 p.; Kirişescu C.C. Sistemul bănesc al leului și precursorii lui. –Vol. 2, Partea 3: Sistemul bănesc al leului in perioada 1900 – 1944. – Bucureşti: Editura Academiei, 1967 – 581 p.; Probszt G. Österreichische Münz- und Geldgeschichte: Von den Anfängen bis 1918. In 2 Teilen. – 3.Aufl. – Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1994. – 696 S.

Alexander Oguy

THE MONEY CIRCULATION IN BUCOVYNA DURING WORLD WAR I

This article deals with the problems of money circulation in Bucovyna during the World War I when its territory was twice occupied by Russia. The Russian *Rubel* (with its course depending from the state being in power) «struggled» against Austrian *Krone* and they loosed their value because of their inflation caused by misbalanced cash/clearing circulation. Some other money units (Leu, Mark) penetrated into this double system (without special result).